

Kam šiandien reikalingas Jurijaus Lotmano straipsnio apie biografijos statusą ir funkcionavimą kultūroje vertimas į lietuvių kalbą? Suprantama, tam, kad straipsnį galėtų perskaityti nemokantys rusų kalbos – tarp žengiančių į akademinį pasaulį tokių jau dauguma. Tačiau šiandien, kone visuotinio domėjimosi biografijomis, biografiniais tekstais ir kūrybos „subiografinimo“ laikais, jis ypač aktualus tuo, kad siūlo mums kelti klausimus, iš kur kyla šis susidomėjimas ir ką jis reiškia, ką apskritai reiškia „turėti biografiją“ ir kaip teisė į biografiją įgyjama. Tyrinėjančiam biografinius tekstus šie klausimai galėtų būti teorinė atrama, apsauganti nuo įdomaus, tačiau kartais ir pavojingo panirimo į empiriką, – Lotmanas teikiamame straipsnyje biografijos klausimą svarsto bendresnių kultūros dinamikos, kultūrinės atminties problemų akiratyje. Verta tikėtis, kad šios problemos taip pat sulauks skaitytojų dėmesio.

DALIA SATKAUSKYTĖ

JURIJ LOTMAN

Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste*

(Apie tipologinį teksto ir autoriaus asmenybės santykį)

Sąvoka „rašytojo biografija“, kaip ir kitos panašaus tipo sampratos (autorystė, literatūrinė nuosavybė ir kt.), nėra pastovi, tačiau priklauso nuo konkrečios epochos ir biografijos. Ji atsiranda ir gali būti realizuota tikrai tam tikromis sąlygomis.

Priežastys, Europos kultūros istorijoje nulėmusios greitą autoriaus asmenybės kategorijos aktualizaciją ir paaštrinusios biografijos problemą, gerai žinomos. Tai leidžia pateikti tipologinį aspektą.

Natūrali informacinio akto prielaida yra ta, kad teksto ir tą tekstą kuriančiojo sąvokos yra atsietos. Be to, klausytoją domina būtent tekstas (pranešimas apie kokį nors įvykį). Šią situaciją liudija aibė atvejų. Anaiptol ne kiekvienas konkrečioje visuomenėje gyvenantis žmogus turi teisę į biografiją. Kiekvienas kultūros tipas susikuria savus „žmonių, turinčių biografiją“ ir „žmonių, neturinčių biografijos“ modelius. Taip atsitinka todėl, kad kiekviena kultūra, teisingiau, idealusis jos modelis, sukuria ir tokį žmogaus tipą, kurio elgseną visiškai lemia kultūrinių kodų sistema, ir tokį, kuris pats gana laisvai pasirenka elgsenos modelį.

Kaip apibrėžiamos sąvokos „žmogus, turintis biografiją“ ir „žmogus, neturintis biografijos“? Kiekvienas visuomeninių santykių tipas formuoja apibrėžtą socialinių vaidmenų visetą, kuris konkrečios visuomenės nariams pateikiamas taip pat primygtinai, kaip gimtoji kalba ir visa socialinės semiotikos struktūra, egzistavusi iki individo gimimo arba jam duota kaip „žaidimo sąlygos“. Vienomis sąlygomis šis vaidmuo visiškai nulemtas net prieš gimstant individui (pavyzdžiui,

* Jurijaus Lotmano straipsnio „Литературная биография в историко-культурном контексте“ (К типологическому соотношению текста и личности автора), publikuoto leidinyje Ю. М. Лотман, *Избранные статьи о русской литературе*, Таллинн: Александра, 1992, p. 365–376, vertimas, maloniai sutikus gerbiamam Tartu universiteto profesoriui Michailui Lotmanui, publikuojamas žurnale *Colloquia*. Autorinės teisės priklauso © Estonian Semiotics Repository.

kastomis arba paveldėjimo teise grindžiamose luominėse visuomenėse), kitomis žmogus turi riboto pasirinkimo galimybę. Tačiau, kartą pasirinkęs, jis jau turi laikytis socialiai fiksuotos „teisingos“ elgsenos normos. Šių dienų akimis, tokio žmogaus gyvenimo aprašymas dar nėra jo biografija, o tik bendrų elgesio taisyklių sąvadas, kurį to asmens poelgiai idealiai atitinka. Natūralu tokį gyvenimo aprašymą priešinti biografijoms mums įprasta reikšme. Tokiais atvejais sakoma, kad konkrečioje visuomenėje asmenybė, dar neatsiskyrusi nuo tam tikro „beasmenio“ kolektyvo, neegzistuoja arba jos suvokimas yra nepakankamas.

Tačiau į šią problemą galima pažvelgti ir kitaip. Idealaus viduramžių šventojo gyvenimo aprašymo, susidedančio iš topų rinkinio, ir naujųjų laikų biografijos, aprašančios nepakartojamus individualius žmogaus bruožus, skirtumas akivaizdus, tačiau tarp jų yra ir šis tas bendra: iš daugybės žmonių, kurių gyvenimas ir veiksmai netampa aprašymo objektu ir nėra įtraukiami į kolektyvinę atmintį, atrenkami kai kurie, kurių vardai ir poelgiai išsaugomi ateities kartoms. Pirmieji savo epochos tekstų atžvilgiu tarsi ir neegzistuoja; antriesiems priskiriama egzistencija. Į atminties kodą įtraukiami tik pastarieji. Šiuo požiūriu tik jie „turi biografiją“.

Kas gali vienyti tokius skirtingus elgsenos tipus, kaip, pavyzdžiui, viduramžiškąjį, orientuotą į tobulą normos atitikimą ir, galima sakyti, ištirpimą joje, ir romantinį, siekiantį būti kiek įmanoma originalesniu bei atmesti visas normas? Vienija štai kas: abiem atvejais žmogus realizuoja ne esamam laikui ir sociumui būdingą rutininę, įprastą elgsenos normą, bet sunkiai įgyvendinamą ir neįprastą, „keistą“ kitiems ir iš jo paties reikalaujančią didžiausių pastangų. Tokiu būdu invariantine tampa tipologinė antitezė tarp „įprastos“ elgsenos, kurią žmogui primeta visiems privaloma norma, ir „neįprastos“, pažeidžiančios šią normą dėl kokios nors kitos laisvai pasirinktos normos (tada, kai renkamasi tarsi visai nenorminė elgsena, ji pasirodo besanti tokia norma, kurią funkcionuojantis kultūrinis kodas leidžia kaip išimtį). Pavyzdžiui, viduramžių šventojo elgsena, žvelgiant į ją šventųjų gyvenimų tyrinėtojo akimis, yra trafaretinė ir visa sudaryta iš numanomų epizodų. Tačiau gali būti, kad amžininkai ją laikė „keista“. Ji visuomet žygdarbis, t. y. ekscesas, kuriam įvykdyti reikia valios pastangų ir gebėjimo įveikti pasipriešinimą. Šventojo gyvenimo aprašymas trafaretinis, bet elgsena individuali. Šventą Teodosijaus Pečeriečioⁱ elgseną jo motina pasaulietė laikė neteisinga ir gėdinga: „Gėdą sau ir savo giminei užtrauksi.“ⁱⁱ Motina jėga nori priversti Teodosijų elgtis taip, kaip reikalauja norma: „ir dažnai ji iš didelio

įtūžio supykdamo ant jo ir mušė jį, nes buvo kūnu tvirta ir stipri kaip vyriškis.“¹ Nusigręžimas nuo rutininės normos reikalauja valios pastangų: „nes garbingi žodžiai ir geri darbai, ir laisva jėga nukreipti į Dievą.“² Ten, kur rutininėms normoms paklūstančiam žmogui nėra pasirinkimo ir todėl nėra poelgio, „žmogui su biografija“ atsiranda pasirinkimas, reikalaujantis veiksmo, poelgio. Žvelgiant iš romantinės perspektyvos, žmogui būtinos valios pastangos, veiksmų įtampa, kad jo elgsena būtų pripažinta individualia. Žvelgiant iš viduramžių perspektyvos, skiriasi tai, kas tariama ir laikina, o tai, kas amžina ir tikra, yra vienoda. Kad priartėtų prie amžinųjų elgsenos provaizdžių, reikia didžiausių pastangų. Tačiau abiem atvejais kalbama apie pastangas, poelgio pasirinkimą ten, kur, žvelgiant iš visuotinai priimtinos normos pozicijų, pasirinkimo nėra.

Būtent tai išskiria žmogų ir suteikia jam biografiją. Antai Pranciškus Asyžietis pabrėžė, kad tikrąją žmogaus esmę sudaro ne tai, ką jis gauna tarsi savaime, bet tai, ką įgyja pats spręsdamas, kaip elgtis. „Iš visų Dievo malonių nė viena negalime didžiuotis, nes *jos ne mums priklauso* (kursyvas mano – J. L.), o Dievui [...]. Kodėl gi didžiuojiesi tuo, tarsi pats būtumei tai sukūręs? Bet savo kryžiaus kančiomis ir sielvartais mes iš tiesų galime didžiuotis, nes jie mūsų pačių“³ – t. y. pasirinkti laisva valia, nors ir galėjome jų išvengti.

Taip atsiranda kultūriniai šventpaikšio ir plėšiko, šventojo ir herojaus, burtininko, bepročio, goliardo, liumpeno, bohemiečio, čigono ir daugybė kitų vaidmenų, kuriems suteikiama ypatinga išskirtinio elgesio (arba antielgesio) teisė. Priklausomai nuo kultūros kodų pobūdžio, kiekvienas šių ir panašių personažų gali būti įvertintas teigiamai arba neigiamai, bet jie visi įgauna teisę turėti biografiją, o jų gyvenimas ir vardas – teisę būti įtraukti į kultūros atmintį kaip gėrio arba blogio ekscesai.

Kultūros atmintis veikia dvejopai: ji fiksuoja taisykles (struktūras) ir taisyklių pažeidimus (įvykius). Pirmosios yra abstrakčios kaip normos, antrieji – konkretūs ir turintys žmonių vardus. Toks pat skirtumas esti tarp įstatymo įsakų

-
- 1 Дмитрий И. Абрамович, *Киево-Печерский патерик*, Киев: 2-я Кассиановская редакция, 1931, p. 24. [Citatą iš senosios slavų kalbos vertė Julija Samodurova – VC]
 - 2 Adaptuotame vertime: „garbingas žodis ir dievobaimingas poelgis, ir laisva valia Dievo link nukreipti“, *Памятники литературы Древней Руси. XII век*, Москва: Художественная литература, 1980, p. 408. [Citatą iš senosios slavų kalbos vertė Julija Samodurova – VC]
 - 3 *Цветочки Франциска Ассизского / Сказания о бедняке Христове (Книга о Франциске Ассизском)*, Москва: Посредник, 1911, p. 43.

ir kronikos eilučių. Iš kronikos ir atsiranda biografija. Tačiau tam, kad ji atsirastų, tarp „turingio biografiją“ ir to, kuris jos neturi, bet ją skaitys, turi įsiterpti dar vienas asmuo – tas, kuris biografiją parašys.

Archajinėse ir viduramžių kultūrose rašantis biografiją pats jos neturi. Tačiau dažnai jis turi vardą, kurį jo tekstai išsaugo. Tai jį išskiria iš visų „neturingių biografijos“. Jo padėtis yra tarpinė.

Išskirtinumas, asmeniui suteikiantis teisę būti įtrauktam į kolektyvo atmintį, gali varijuoti kiekybiškai ir kokybiškai. Kiekybiškai tai gali būti išskirtinai tiksliai įgyvendinta norma, kuri pati konkrečioje visuomenėje nėra išskirtinė. „Būti riteriu“ – visam luomui bendra ypatybė, tačiau „būti nepriekaištingu riteriu“ – jau išskirtinė. Toks pat skirtumas tarp kunigaikščio ir idealaus kunigaikščio. Tam tikromis situacijomis įprastas tipinių normų įgyvendinimas jau traktuojamas kaip išskirtinumas (plg. Nikolajaus Sudovščikovo komediją *Neregėtas stebuklas, arba Garbingas sekretorius*, parašytą paskutiniu ju XVIII a. dešimtmečiu). Tokiais atvejais išskirtinumas kyla ne iš pačios normos, o dėl to, kad ji realizuota.

Kokybinę hierarchiją formuoja normos, būdingos vis siaurėjančiam jų besilaikančių asmenų ratui, iki pat individualių, unikalių normų, egzistuojančių kokiai nors vienai asmenybei. Pašaliniam stebėtojui toks elgesys gali pasirodyti nepaklūstantis jokioms taisyklėms. Nusikaltėlis, turčius, šventpaikšis, pranašas stovi ant skirtingų šių laiptų pakopų – tai būdingas tipologinis bet kurios kultūros požymis. Tad ne tik paklusimas normai, bet ir jos pasirinkimas arba net savarankiškas sukūrimas tampa elgseną apibrėžiančiu požymiu.

Tokia pat hierarchiška yra ir biografinio pasakojimo kūrėjo pozicija, pakopomis žemėjanti nuo dieviškojo įkvėpimo iki administracinio pavedimo. Hierarchiją čia grindžia leidimo užimti pareigybę tipas, glūdintis sociosemiotiniame kultūros kode. Neatsitiktinai hagiografinės literatūros autoriai nuolat abejoja savo teise rašyti ir vis prašo šventų jėgų pagalbos, – tai jau tapo bendrąja hagiografinės literatūros vieta.

Reikalavimas išsaugoti biografiją to, kuris sistemoje užėmė „žmogaus, turingio biografiją“ vietą, – kultūros imperatyvas. Dažnai jis lemia mitologinių, anekdotinių ir panašių pseudobiografijų atsiradimą, gimdo apkalbas ir memuarinės literatūros paklausą.

Būdinga, kad epiniai, novelės, kino ir kiti panašaus tipo tekstai linksta ciklizuotis, sulipti į kvazibiografijas ir pavirsti biografine realybe auditorijai. Žinome, kaip atkakliai skaitytojų sąmonė Šerloko Holmsio tipo herojus apdalina

tekstui nepriklausančiomis „biografijomis“. Iškalbingas ir kino žvaigždžių mitologinių biografijų kūrimo procesas: biografijos, nepriklausančios nei nuo atskirų kino tekstų, nei nuo realių kino aktorių biografijų, tampa modeliu, kuris aktyviai įsiterpia ir į naujus kino tekstus, ir į aktoriaus gyvenimą. Marilyn Monroe pavyzdys čia iškalbingiausias.

Kuo ryškesnė biografija to, kuriam paskirtas tekstas, tuo mažiau galimybių „turėti biografiją“ teksto kūrėjui. Tad neatsitiktinai autoriaus biografija tampa suvoktu kultūros faktu būtent tose epochose, kuriose kūrybos sąvoka tapatinama su lyrika. Tuo laiku kvazibiografinė legenda persikelia į pasakotojo polių ir aktyviai siekia pakeisti realią biografiją. Daugybė pavyzdžių, pradedant Francesco Petrarca, baigiant George'u Byronu ir Vasilijumi Žukovskiu rodo, kad tikros teksto kūrėjo biografijos gebėjimas mitologizuotis ir pasakojimo siužetiškumas papildo vienas kitą.

Su tuo, kad „žmogus, neturintis biografijos“ sukuria tekstą apie „žmogų, turintį biografiją“, susijusi jų kultūrinio statuso nelygiavertiškumo samprata.

Kultūros kodas, dėmesio centrą perkeliantis į pasakotoją ir galiausiai lemiantis jo biografijos atsiradimą, susijęs su semiotinės situacijos sudėtingėjimu.

Aukščiau aprašėme tokį tarsi savaime suprantamą statusą: teksto kūrėjas neturi elgesio alternatyvos, jis tegali kurti tik teisingus tekstus. Dieviškasis evangelisto įkvėpimas, gyvenimiškoji Aleksando Neviškio biografo patirtis („buvau jo nugyventų metų liudytojas“), nuvokiama Plutarcho kompetencija vertė jų kūrinius suvokti kaip besąlygiškai teisingus. Teisingumas presuponuojamas. Tik tas turi teisę kurti tekstus, kurio kūriniams negalima suabejoti. Dar daugiau – teisingumo sąvoka yra įtraukta į teksto sąvoką. Nuo daugybės kitų pranešimų, kultūroje teksta is nelaikomų, tekstas kaip kultūros reiškinys tuo ir skiriasi, kad jam priskiriamas išankstinis teisingumas. Kaip epinio dainiaus auditorija negali abejoti jo pranešimo patikimumu, taip ir dvaro istoriografo arba odžių kūrėjo pareigybės jų sukuriamus tekstus atleidžia nuo tikrinimo toje kultūroje. Jei tokio tipo tekstas prasilenkia su akivaizdžia ir auditorijai pažįstama gyvenimiška tikrove, abejojama ne tekstu, o pačia tikrove, kartais būtent ją paskelbiant neegzistuojančia.

Kadangi teisingumas nepriklauso nuo vieno ar kito „kalbančiojo“, kuris ne sukuria pranešimą, o tik jį „įtalpina“, privalumų, bet aprioriškai yra priskiriamas tekstui (pagal principą „tai, kas iškalta akmenyje, užrašyta pergamente, paskelbta iš sakyklos, parašyta eilėmis arba pasakyta sakralia kalba ir t. t. – negali būti

melaginga“), tad būtent šie požymiai, o ne kalbančiojo asmenybė, patvirtina, kad pranešimas vertas pasitikėjimo. Šiuo požiūriu iškalbingi Boriso Uspenskio pateikti senosios Rusios raštininkų tvirtinimai, kad teksto užrašymas bažnytine rusų kalba jau yra jo teisingumo garantas: „Taigi bažnytinė slavų kalba pirmiausia pasirodo kaip priemonė perteikti Dievo įkvėptą tiesą; ji susijusi su sakraliu Dieviškuoju pradū. Tai paaiškina senovės rusų raštininkų teiginius, kad šia kalba meluoti išvis neįmanoma. Pasak Jono Višenskio, „slavų kalba“⁴ melo ir [šėtono] apgavystės [...] pasakyti niekaip negalima.“⁴

Teksto kūrėjo biografija nesidomima dar ir todėl, kad faktiškai jis laikomas ne autoriumi, o tarpininku, gaunančiu Tekstą iš aukštesnių jėgų ir perduodančiu jį auditorijai. Jo vaidmuo tarnybinis.

Semiotinei situacijai sudėtingėjant, teksto kūrėjas nustoja pasyvaus ir individualios elgsenos neturinčio tiesos perdavėjo vaidmens, t. y. įgyja kūrėjo statusą tikrąja to žodžio prasme. Jis gauna pasirinkimo laisvę, jo vaidmuo jau aktyvus. Dėl to, viena vertus, jau galima taikyti tokias kategorijas kaip sumanymas, sumanymo įgyvendinimo strategijos, pasirinkimo motyvacija ir t. t. – tai reiškia, kad jis jau pats vienaip ar kitaip elgiasi, o jo elgsena vertinama kaip išskirtinė. Kita vertus, jo kuriamas tekstas jau nebegali būti laikomas teisingu iš prigimties: kartu su pasirinkimo laisve atsiranda klaidos ar tikro melo galimybė.

Abi šios aplinkybės lemia, kad autorius įgyja teisę į biografiją. Pirma, pats teksto kūrimas tampa individualaus aktyvumo veiksmu, priskiriančiu autorių toms universaliems kodams nepavaldžioms asmenybėms, kurioms būdinga turėti biografiją. Antra, jo kuriami veikalai auditorijai jau nebegali kelti pasitikėjimo patys savaime, todėl pranešimo teisingumo kriterijus tampa ypač problemiškas ir aktualus. Anksčiau teisingumą garantavo kultūrinis teksto kūrėjo statusas, o dabar pasitikėjimas ima priklausyti nuo jo asmenybės. Pranešimo teisingumo kriterijumi tampa tai, ar sąžiningas ir garbingas yra jo autorius.

4 Борис А. Успенский, *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*, Москва: МГУ, 1983, p. 51–52. Teksto požymiai būtini auditorijai, kuri pagal juos atpažįsta aukščiausią jo patikimumą. Tačiau pats patikimumas suteikiamas aprioriškai ir nuo požymių nepriklauso. Kaip padirbtos monetos ne paneigia, o patvirtina tikrųjų patikimumą, taip draudžiamų knygų arba parodijų (vėlesniame etape) egzistavimas nepaneigia šventųjų knygų šventumo. Kiekvienas tekstas egzistuoja daugybės dėsningumų lauke, ir tai nulemia neišvengiamą jo aiškinimo variantiškumą. [Citatą iš senosios slavų kalbos vertė Julija Samodurova – VC]

Autoriaus biografija tampa nuolatinė – nepastebima arba eksplicitiška – jo kūrinų palydovė.

Natūralu, kad rusų literatūroje, kurioje itin ilgai, iki XVIII a. pradžios, gyvavo teksto patikimumo ir biografijos neturinčio autoriaus tradicija (ryški išimtis, tik patvirtinanti taisyklę, – protopopas Avakumas), rašytojo biografijos problema tapo itin aktuali. Situaciją aštrino dar ir tai, kad rusų literatūroje menkai tesuvertas savaiminis meno vertingumas, neplėtotas jo žaidybinis, kombinacinis ir sintagminis pradai. Kadangi buvo susitelkta ties semantika ir nuostata, jog meniniai uždaviniai privalo tarnauti religiniams, valstybiniais ir kitiems tikslams, ypač aktualūs tapo teksto teisingumo ir konkretaus asmens teisės būti tekstų kūrėju klausimai.

XVIII a. rusų literatūros tyrėjai ne kartą atkreipė dėmesį į Vasilijaus Tredjakovskio, Michailo Lomonosovo, Aleksandro Sumarokovo ir jų šalininkų diskusijas. Paprastai manoma, kad pabrėžtinai asmeninį šių ginčų pobūdį, įžeidinėjimų gausą ir nuolatinę autorių blaškymąsi tarp pamatinių literatūros klausimų svarstymo ir oponentų būdo bei moralinių savybių kritikos lėmė jų literatūrinės nuovokos „nebrandumas“ ir nesugebėjimas pakilti iki grynai teorinio lygmens diskusijų. Problemos esmė, matyt, slypi kitur. Svarstoma, ar konkretus autorius turi teisę būti autoriumi. Kritikuojant rašytojo moralę (Lomonosovas kaltinamas girtuoklyste, Tredjakovskis – kad yra davatka ir kvailys, Sumarkovas – kad nemoka elgtis viešumoje, yra nemalonus išvaizdos; užsimenama apie šeimynines Ivano Elagino problemas ir t. t.) siekiama įrodyti, kad jų kūriniai negali pretenduoti į teisingumą ir būti skaitomi su pasitikėjimu. Literatūrinis ginčas kelia rašytojo biografijos klausimą. Iškalbinga, kad, nepaisant itin abejotino Teofano Prokopovičiaus elgesio, dėl jo toks klausimas niekuomet nebuvo keliamas. Jis galėjo būti kaltinamas kriminaliniais nusikaltimais, tačiau teisė būti tekstų kūrėju, suteikta valstybės ir bažnytinio titulo, nuo jo asmens buvo atsieta taip, kaip bažnytinis titulus – nuo atsitiktinio, neverto jo turėtojo. Panašiai kaip asmeninė pateptojo šventiko biografija atlieka tik šalutinį vaidmenį šiam laikant mišias, taip ir asmeninė Prokopovičiaus biografija būdavo tarsi užmirštama tuo metu, kai jis eidavo valstybės tarnybą. Lomonosovas taip pat kalbėjo valstybės vardu, bet nebuvo nei pašauktasis, nei pateptasis – jis pats ėmėsi šio vaidmens ir jo teisė jį atlikti galėjo būti ir ne kartą buvo užginčyta.

Gavrila Deržavinas dar galėjo manyti, kad tikroji jo biografija – tai valstybininko biografija.

За слова меня пусть гложет,
За дела сатирик чтит...

[„Už žodžius mane lai ėda, / Už darbus satyrikas gerbia...“ – pažodinis vertimas]

Savo kaip rašytojo poziciją jis suvokė kaip ypatingą, nes, apdainuodamas Felicą, jis sykiu apdainavo ir patį save. Sukūręs biografinę humaniškos monarchės apoteozę, jis sukūrė ir poetišką didiko, žmogiško išminčiaus ir poeto Gavrilo Deržavino biografiją. Deržavino novatoriškumas įstabiai atkartoja protopopo Avakumo novatoriškumą. Abiem atvejais naujas vynas pilamas į senus vynmaišius.

Tuo tarpu Aleksandras Radiščevas savo kūrybą jau turėjo „paremti“ anti-kinio herojaus biografija. Katono ir Charles'o Gilbert'o Romme'o pavyzdžiai į rankas jam įdavė skustuvą. Tai, kad konkrečių priežasčių savižudybei nebuvo, šį seniai apgalvotą žingsnį pavertė ne už biografijos ribų esančios tikrovės epizodu (panašiai kaip tragiškos Trediakovskio arba Sumarkovo gyvenimų nesėkmės), o Aukštosios Biografijos faktu. Pasirengimas mirti garantavo kūrybos tikrumą.

Taigi maždaug XIX a. pradžioje rusų kultūroje išsisknija mintis, kad pirmiausia būtent poetas turi teisę į biografiją. Paskira, bet iškalbinga detalė – įsitvirtinęs paprotys prie kūrinių pridėti autorių portretus. Anksčiau taip daryta tik tuomet, jei autorius būdavo miręs arba jau gyvas buvo pripažintas klasiku. Be to, anksčiau portretuose būdavo akcentuojami valstybinių ar kitokių galių ženklai (lauro šakelė, į poeto apdainuojamo valdovo biustą rodantis pirštas, poeto knygos (jo mokytumas), jo ordinai (nuopelnai) ir t. t.), o dabar skaitytojams siūloma išžiūrėti į veidą – panašiai kaip ir mes, iš nepažįstamo asmens išgirdę kažką svarbaus, išžiūrime į jo veido bruožus ir mimiką, bandydami suprasti, verta pasitikėti ar ne.

XIX a. pradžios rašytojai ne tiesiog gyvena, o patys sau kuria biografijas. Romantizmo teorija ir Byrono pavyzdys čia veikia kaip ypač palankūs paraleliniai impulsai.

„Nebiografinis“ ir biografinis gyvenimas skiriasi tuo, kad antrasis realius atsitiktinius įvykius perfiltruoja per epochos kultūros kodus (didžių žmonių biografijas, meno – ypač teatro – tekstus ir kitus ideologinius modelius). Kultūros kodai ne tik atrenka relevantiškus faktus iš visų gyvenimo poelgių, bet programuoja ateities elgseną, artindami ją prie idealiosios normos.

Ypač svarbus šiuo požiūriu Puškino vaidmuo – jam biografijos kūrimas, kaip ir meninė kūryba, buvo tokių pat tikslingų pastangų reikalaujanti veikla.

Sykiu negalima nepastebėti, kaip pasikeitė literatūrinis Kondratijaus Rylejevo statusas, kai ant išorinio Petropavlovsko tvirtovės įtvirtinimo jam buvo įvykdyta mirties bausmė. XIX a. 3-ojo dešimtmečio kartai – Puškino amžininkams, tokiems skaitytojams kaip Antonas Delvigas – Rylejevas buvo antraeilis poetas, kurio gabumai labai abejotini (nors dauguma buvo perskaitę beveik visą jo kūrybą). O Michailo Lermontovo ir Aleksandro Gerceno kartai Rylejevas, greta Puškino ir Aleksandro Gibojedovo, tapo vienu iš svarbiausių rusų poetų. Sparčiai stiprėja biografinis mitologizavimas. Šiuo požiūriu iškalbingas paties „nebiografiškiausio“ to laiko rusų poeto Ivano Krylovo literatūrinis likimas. Jo vardas apgaubtas tiršto biografinių legendų, besijungiančių į savotišką mitologiją, debesies. Ryškus ir Puškino asmens mitologizacijos procesas (poeto virtimo „istoriniu asmeniu“ liudijimas), nesibaigiantis iki mūsų laikų ir darantis įtaką ne tik memuarinei, bet ir pseudomokslinei literatūrai.

Pseudobiografijų atsiradimas liudija, kad kultūroje rašytojo biografija darosi vis reikšmingesnė. Rašytojo asmenybės sukūrimas tampa literatūros atmaina (Kozma Prutkovas). XVIII a. buvo poetų be biografijų. O dabar atsiranda biografių be poetų. Tuo pačiu metu tas, kam priskiriamas tekstas, tampa meninio tyrimo objektu. Kyla pasakotojo problema.

Pavelo Jakovlevo knyga *Velionio Klementijaus Akimovičiaus Chabarovo rankraštis, kurį sudaro svarstymai apie rusų abėcėlę ir jo paties parašyta autobiografija su pridėtu portretu ir šio žymaus vyro parašo nuotrauka* (Maskva, 1828) su nuoroda „Išleido Jevgenijus Treteiskis, klajojantis knygų kūrėjas“ buvo tobula mistifikacija: biografija, portretas, parašo faksimilė patvirtino niekada neegzistavusio autoriaus realumą. Chabarovo kūrinių pasirodymas neatsitiktinai sutapo su tokių literatūrinių personažų kaip Ivanas Petrovičius Belkinas, Rudis Panko, Irinejus Modestovičius Homozeika ar Porfirijus Baiskis⁵ gimimu.

Būtent dėl to, kad rašytojo biografija nelaikoma tokia pat savaimine duotybe kaip biologinė jo egzistencija, įmanoma tariama biografija arba pretenzija į biografiją, kai faktiškai šios nėra. Pastarąjį atvejį *Goriuchino sodžiaus istorijoje* Ivano Petrovičiaus Belkino pavyzdžiu pademonstravo Puškinas. Goriuchinas neturi istorijos, o Belkinas – biografijos. Pseudobiografija apdovanoto autoriaus papasakotos Goriuchino pseudoistorijos kuria distanciją ne tik tarp teksto ir jo tikrojo autoriaus Puškino, bet ir tarp teksto bei skaitytojo.

5 Biografinių duomenų tikrumą ir pramanytų asmenų realumą turėjo liudyti nurodoma rankraščių saugojimo vieta ir leidėjų vardai – A[leksandras] P[uškinas], filosofijos magistras ir įvairių mokslininkų bendruomenių narys V. Bezglasnyj [В. Безгласный] ir t. t.

Kol autorystės teisė buvo neginčijama sociokultūrinė funkcija, klausimo apie tai, ar tekstų kūrėjo galimybės ir jam priskirta tema atitinka, kilti negalėjo. Tas, kuris neturėjo kultūros kode užfiksuotų įgaliojimų (tai galėjo būti dieviškasis įkvėpimas, pagunda, pergalė varžybose, žinovų pripažinimas ir pan., bet visa tai ištikdavo anksčiau nei teisė kurti), kūrė „ne-tekstus“ ir esamos kultūros požiūriu paprasčiausiai neegzistavo. Vėliau teisė būti autoriumi įgyjama paties apsisprendimu, todėl įmanomi įvairaus laipsnio autoriaus ir jo aprašomo objekto atitikimai/neatitikimai.

XIX a. ketvirtuoju dešimtmečiu šią temą kruopščiai išgvildeno Puškinas, sukurdamas aibę naiviosios sąmonės personažų, kurie aprašo situaciją, nepajėgdami suvokti jos prasmės.

Tad maždaug ketvirtuoju–penktuoju XIX a. dešimtmečiais Rusijoje susiklostė gana įdomi situacija. Pirma, visuomeninė meno svarba reikalavo, kad rašytojas „turėtų biografiją“. Antra, „turėti biografiją“ nereiškė tiesiog tam tikrų ženkliškų požymių, pagal kuriuos atpažindavo kultūrinį asmenybės kodą (tarkim, „odos blyškumo“, „nekalbumo“, „ugningo arba užgesusio žvilgsnio“, „slepiamos meilės“, „paslaptingos praeities“, „ankstyvos mirties“ arba „mirtinos ligos“ požymiais buvo apibūdinamas romantinis herojus; tam tikri požymiai galėjo būti priskiriami „Mefistofeliui“, „Melmotui“, „vampyrui“ ir pan.). Dabar jau neužteko būti atpažįstamam kaip

... Melmotas,
Kosmopolitas, patriotas,
Haroldas, kvakeris, ar ką,
O gal su kauke davatka^{iv}

arba turėti širdį slegiančias „piktadarybes mažiausiai tris“, kad visuomenė tau priskirtų „žmogaus su biografija“ kodą. Biografijos sąvoka tampa daug sudėtingesnė nei sąmoningai pasirinkta kaukė. Ji numano vidinės istorijos buvimą. O kadangi istorija šiuo periodu suvokiama kaip judėjimas nuo nesąmoningumo link sąmoningumo, biografija tampa nuoseklios saviugdos, nukreiptos į intelektualinį ir dvasinį nušvitimą, aktu. Tik „tiesos ieškojimas“ suteikia visuomenės ir kultūros įgaliojimus kurti meno kūrinis, kurie esamos kultūros kontekste gali būti suvokiami kaip jos tekstai.

Svarbu atkreipti dėmesį į vieną aplinkybę, būdingą būtent rusų kultūrai: rašytojo teisė turėti biografiją, taigi ir skaitytojų susidomėjimas tekstų kūrėjo

gyvenimu būtent kaip jo biografija, atsiranda daug anksčiau, nei tos pačios kategorijos imamos taikyti dailininkams, kompozitoriams ar aktoriams. Todėl skyrėsi ir socialinis šių profesijų prestižas. Poezijos rašymas, iki tapo profesija, XVIII a. derėjo su aukštomis pareigomis valstybinėje tarnyboje, o virtęs profesionalia veikla ketvirtuoju to amžiaus dešimtmečiu nesmukdė autoriaus socialinio statuso, tačiau ir aktorius, ir dailininko darbas lėmė žemesnę jį dirbančių padėtį. Yra žinoma, kad Fiodoro Tolstojaus (Menų akademijos prezidento!) šeima jo atsidavimą profesionaliai tapybai vertino kaip šeimos pažeminimą. Šį reiškinį galima paaiškinti.

Iki Petro I laikų Rusijoje bažnytinė literatūra buvo ne „vienas iš menų“, o aksiologiškai reikšmingiausias tekstų klodas. Tai susiję su manymu, kad bažnytiniai tekstai yra įkvėpti Dievo, ir su ypatingu žodžio vaidmeniu rusų kultūroje viduramžiais. Rašantis šventojo gyvenimą pats turi šventumo.

Kultūroje po Petro I epochos bažnyčios funkcijas perėmė valstybė. Poezija tapo valstybės reikalu ir paveldėjo aukščiausią kultūrinį autoritetą, o poetas – kaip valstybininkas – pareiškė savo teisę į biografiją. Dabar iš poeto reikalaujama ne šventumo, bet angažavimosi tiesiai. Tai reikalavo užtekstinių garantijų, kurių niekas neprašė iš aktorius ar dailininko.

Rašytojo biografijos normos formavosi palaiapsniui. Pirmas rašytojo biografijos įvesdinimo į kultūrą žingsnis XVIII a. buvo jo prilyginimas valstybės tarnautojui. Tad pirmųjų rašytojų biografijų Rusijoje panašumas į stereotipinius tarnybos aprašus liudijo ne trūkumus ar sudarytojų „nebrandumą“, o įsisąmonintą poziciją. Tačiau gyvavo ir priešinga tendencija: apie įžymių rašytojų vardus telkėsi anekdotiniai pasakojimai, kurie virsdavo ciklais, sudarančiais vientisą biografinių mitų. Rašytojo biografija formavosi varžantis tarnybiniam aprašui ir anekdotui. Puškinas rinko anekdotus iš Aleksandro Sumarkovo, Ivano Barkovo, Ermilo Kostrovo, Nikolajaus Gnedičiaus, Michailo Milonovo gyvenimų, bet savo paties gyvenimo keliui taikė visai kitą – biografijos kaip kūrybinės veiklos – principą⁶.

6 Anekdotas apie Puškiną persikels į masinės kultūros sferas ir Nikolajus Gogolis jį, kaip charakteringą socialinės terpės ženklą, suteiks Chlestakovui : „O kaip keistai Puškinas kuria. Įsivaizduokite: priešais jį stovi taurė romo, puikiausio romo, po šimtą rublių už butelį, tokį vieninteliam austrų imperatoriui saugo, – ir po to jau kad pradės rašyti, plunksna tik: trr... trr... trr... Neseniai parašė tokią pjesę – ‚Vaistas nuo choleros‘ – net plaukai šiaušiasi. Vienas mūsų tarnautojas perskaitęs išprotėjo“, Николай В. Гоголь, *Полное собрание сочинений*, t. 4, Москва: Академия наук СССР, 1951, p. 294. Šiuolaikinėje masinėje kultūroje anekdotas aktyviai siekia teisės būti įtrauktas į Puškino biografiją daugybėje sensacingų neprofesionalių autorių „tyrimų“ apie dvikovą ir poeto meilės nuotykius.

Ketvirtuoju–penktuoju XIX a. dešimtmečiais rašytojo biografijos tipas tapo ne tik apmąstymų ir sąmoningų pastangų, bet ir eksperimentavimo sritimi. Kartu atsirasdavo ir neigiamų stereotipų. Tarkime, Fadejus Bulgarinas, įžymus ir savo laiku populiarus rašytojas bei neabejotinai gabus žurnalistas, į literatūrą įėjo būtent savo tamsia biografija. Skaitytojo pasitikėjimo kriterijumi tapo biografijos faktais patvirtinta asmens nepriklausomybė ir nepaperkamos pažiūros. Visiškai kitokią reikšmę nei stereotipiškai romantinėje biografijoje įgauna ir ypatingo dėmesio susilaukia rašytojui tekę persekiojimai, tremtis ar kareiviavimas. Iškalbingi portretai – Aleksandro Bestuževo–Merlinskio almanache *Šimtas rusų literatų* ir Aleksandro Poležajevio portretas rinkinyje *Eilėraščiai* (1857): kaukazietišku apsiaustu vilkinčio Bestuževo portretas buvo užuomina apie jo tremtį į Kaukazą, o kareiviška Poležajevio milinė – apie tragišką lemtį. Abu portretai pakeitė šiuose leidiniuose cenzūros uždraustą biografiją.

Puškino iškovota ir pirmajame XIX a. trečdalyje skaitytojų pripažinta rašytojų teisė turėti biografiją reišė, pirma, visuomenės pripažinimą, kad žodis lygus veiklai (plg. Puškino ir Deržavino polemiką šiuo klausimu), o antra – suvokimą, kad literatūroje visų svarbiausia yra ne literatūra ir kad rašytojo biografija kai kada svarbesnė nei jo kūryba. Tapo savaimė suprantama reikalauti iš rašytojo pasiaukojimo ir netgi heroizmo. Būtent todėl, anot Visariono Belinskio, „poeto titulas, literato vardas pas mus seniai užtemdė antpečių ir įvairiaspalvių mundurų spindesį“, taigi „publika teisi – rusų rašytojus ji laiko vieninteliais savo vadais“⁷.

Toks įsivaizdavimas, viena vertus, tarsi reikalauja, kad rašytojas gyvenime realizuotų tai, ką skelbia meno kūrinyje⁸, o kita vertus, šį problemų visetą susieja su giliašakne nacionaline tradicija: iš kitų sričių menininkų išskiriamas būtent rašytojas, jam suteikiama teisė turėti biografiją, manoma, kad ši biografija turinti būti pasišventėlio gyvenimas, – visa tai todėl, kad epochoje po Petro I rašytojas

7 Виссарион Г. Белинский, *Полное собрание сочинений*, т. 10. Москва: Академия наук СССР, 1956, p. 217.

8 Šiame kontekste programinį pobūdį turėjo Rylejevo žodžiai apie poetą:

Святой, высокий сан певца

Он делом оправдать обязан.

[„Šventą aukštą dainiaus rangą

jis privalo pateisint darbais.“ – pažodinis vertimas]

(Кондратий Рылеев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград/Москва: Советский писатель, 1971, p. 172). Žinome, koks dvasinių kančių šaltinis Nekrasovui buvo biografijos ir kūrybos nedermė.

užėmė vietą, kuri anksčiau priklausė šventajam – pamokslininkui, asketui ir kankiniui. Ši asociacija rėmėsi tikėjimu ypatinga žodžio galia ir jo glaudžiu ryšiu su tiesa. Rašytojas, kaip ir šventasis, pasišventimu turėjo įrodyti savo teisę kalbėti Aukščiausios Tiesos vardu.

Pirmasis tai suprato ir tuo pasibaisėjo Nikolajus Gogolis. Straipsnyje „Istorinio žanro tapytojas Ivanovas“ protestuodamas prieš „madingą“ nuomonę („Negi kvailiais mus laikai? Koks sielos ryšys su paveikslu? Siela sau, paveikslas sau?“) Gogolis tvirtino, kad kūryba ir saviugda, be kurių menininkas „tikrai apgautų ir save, ir kitus, net ir nenorėdamas apgauti“⁹, yra neatsiejamos. Apysakos „Portretas“ pagrindu pasirinkęs menininko gyvenimo ir kūrybos neatsiejamumą, jis supriešino du įvaizdžius: pasauliečio dailininko, kurio kūryba tapo melu, ir vienuolio menininko, kuris, siekdamas asmenybės tobulumo, išbandė „visas kantrybės ir tokio nesuvokiamo savęs atsižadėjimo pakopas, kokio pavyzdžių aptiktume nebent šventųjų gyvenimuose“¹⁰. Iš čia ir reikalavimas, iškeltas „Autoriaus išpažintyje“: „Sudegti, visų akivaizdoje, tobulumo troškimu.“¹¹ Šis kelias skatino rašytoją imtis pamokslininko ir pranašo vaidmens.

Tačiau biografiją įgyti buvo galima ir kitu, atrodytų, visiškai priešingu būdu.

Ketvirtuoju–penktuoju XIX a. dešimtmečiais dėl tikslųjų mokslų įtakos į realizmą besiorientuojančioje literatūroje susiformavo rašytojo–gamtos tyrinėtojo, objektyvaus socialinių reiškinių stebėtojo ir eksperimentuojančio psichologo vaizdinys. 1831 m. Jevgenijus Baratynskis išleido *Čigonę (Sugulovę)*, kurios pratarinėje rašė, jog literatūroje reikia matyti „mokslą, panašų į kitus mokslus, ieškoti joje žinių“ [išskirta Baratynskio – JL]. „Romanistai, poetai vaizduoja dorybes ir jų pastebėtas ydas, blogas ir geras paskatas, valdančias žmogaus veiksmus. Tikėkitės iš jų to paties, kaip ir iš keliautojų, geografų, – žinių apie jus dominančius dalykus; reikalaukite to paties, kaip iš mokslininkų, – tiesos liudijimų.“¹² Ši reikalavimą – XIX a. 4-ajame dešimtmetyje aplink Puškiną susibūrusio ratelio nuomonę – 1842 m. Visarionas Belinskis įvertino kaip „gana protingai ir dalykiškai“ išdėstytą. Lermontovas panašias idėjas išsakė romano *Mūsų laikų herojus* pratarinėje, palygindamas rašytoją su gydytoju. Atrodytų, toks požiūris turėjo

9 Н. В. Гоголь, *Полное собрание сочинений*, т. 8, 1951, p. 333.

10 *Ibid.*, т. 3, p. 133.

11 *Ibid.*, т. 8, p. 444.

12 Евгений А. Баратынский, *Полное собрание стихотворений*, т. 2, Ленинград: Советский писатель, 1936, p. 176.

skatinti beaistrį objektyvizmą ir malšinti domėjimąsi rašytojo biografija. Tačiau nutiko priešingai. Tam, kad pažintų slaptas žmogaus aistras ir socialinio gyvenimo labirintą, poetas turėjo pats į visa tai pasinerti. „Širdžių stebėtojas pagal profesiją“; kaip rašytoją apibrėžė dar Nikolajus Karamzinas, turi pats pereiti blogio pasaulį, kad galėtų jį teisingai pavaizduoti. Poetinėje deklaracijoje „Miglota mano ateitis“ Lermontovas pavaizdavo „gėrio ir blogio“ taures iš Kūrėjo gavusį poetą. Poetas pasirenka pranašo kelią:

С святыней зло во мне боролось,
Я удушил святыни голос,
Из сердца слезы выжал я...

[„Su tuo, kas šventa, blogis manyje kovojo, / ir balsą šventumos užgniaužiau, / ir ašaras išspaudžiau iš širdies“ – pažodinis vertimas]

Jis apimtas ligos, kaip ir visa jo karta:

Как юный плод, лишенный сока,
Оно увяло в бурях рока
Под знойным солнцем бытия.

[„Lyg vaisius jaunas, bet netekęs syvų, / Sunyko jis likimo audrose / Po saule būties kaitria.“ – pažodinis vertimas]

Tik tuomet poetas sugeba įsiskverbti į kitų žmonių sielas:

Тогда, для поприща готовый,
Я дерзко вник в сердца людей
Сквозь непонятные покровы
Приличий светских и страстей.¹³

[„Tuomet aš, veikti pasirengęs, / Žmonių širdysna drąsiai įnikau / Per nesuvokiamas skraistes/ Aukštuomenės aistrų ir padorumo“ – pažodinis vertimas]

13 Михаил Ю. Лермонтов, *Сочинения*, т. 2, Москва/Ленинград: Академия наук СССР, 1954, p. 230.

Lermontovo sąmonėje poetas įgyja pranašo pavidalą. Neatsitiktinės taip ir neužbaigtos Dievo ištarmės eilutės:

Огонь в уста твои вложу я,
Дам власть мою твоим словам.¹⁴

[„Į tavo lūpas liepsną aš įdėsiu, / Suteiksiu savo galią tavo žodžiams.“ – pažodinis vertimas]

Gogolio manymu, pranašystės dovana įgyjama už pasišventimą, už atsiribojimą nuo pasaulio riteriškai vienuolišku tarnavimu tiesai, o Lermontovo – už panirimą į autoriui pasibjaurėtiną pasaulį. Borisas Tomaševskis įtikinamai parodė tokių idėjų ryšį su literatūrine Honoré de Balzaco mokykla¹⁵.

Ši nuostata veikiausiai ir lėmė provokuojamą Lermontovo elgesį, verčiantį žmones nusimesti „aukštuomenės skraistes“. Su ja tikriausiai reikėtų sieti žiaurius eksperimentus, tarkim, epizodą su Jekaterina Suškova: Lermontovas gyvenime vaidina tai, ką vėliau aprašys romane. Tačiau rašytojo ir mokslininko paralelė, kurią taip bando įtvirtinti XIX a. penktojo dešimtmečio rašytojai, netikėtai virsta didžiuliu skirtumu: mokslininkas eksperimentatorius (ši figūra praeito amžiaus viduryje pirmiausia reiškė gamtininką, biologą, gydytoją arba chemiką) yra už eksperimento ribų. Pirmą kartą bandydamas aprašyti gyvenimą romane *Kunigaikštienė Ligovskaja*, Lermontovas atlieka eksperimentą su savimi ir Suškova: tam, kad pavaizduotum ydą, reikia savyje „balsą šventumos užgniaužti“. Nuo Jeano Jacques'o Rousseau poreikis patį save paversti žmonijos stebėjimo laboratorija lėmė, viena vertus, autobiografinių žanrų proveržį (Lermontovas, Aleksandras Gercenas, Levas Tolstojus), kita vertus – siekį be gailesčio eksperimentuoti su savo paties biografija. Tai grindė įsitikinimas, jog tik „žmogus, turintis biografiją“ (o tuomet tokiu laikytas tas, kuris pats išgyveno žmogiškuosius pakilimus ir nuopusius) turi teisę kurti kitų žmonių gyvenimo aprašymus. Panašaus požiūrio į savo biografiją vėliau laikysis Apolonas Grigorjevas.

¹⁴ *Ibid.*, p. 309.

¹⁵ Борис В. Томашевский, „Проза Лермонтова и западноевропейская литературная традиция“, in: *Литературное наследство*, t. 43–44, Москва: Академия наук СССР, 1941, p. 502–507.

Šį sudėtingą kultūros darbą vainikuos sukurtos dvi didžios biografijos – Tolstojaus ir Fiodoro Dostojevskio, be kurių neįmanoma suvokti nei šių autorių kūrybos, nei apskritai XIX a. kultūros.

Tad, laikydamiesi tipologinio požiūrio, galime išskirti šias opozicijų poras: „suteikiantis teisę turėti biografiją – gaunantis teisę turėti biografiją“; „turintis biografiją – aprašantis biografiją turinčiojo gyvenimą“. Bažnytinėje viduramžių literatūroje aukščiausiojo laipsnio šventumas suteikia šventajam ypatingą elgseną ir leidžia hagiografui, paprastai paklūstančiam įprastesnei elgsenos normai, būti šventojo biografu. Sudėtingi šių kategorijų tarpusavio ryšiai būdingi ir kitoms epochoms. Paminėsim tik, kad romantizmo sistemoje visos funkcijos linkusios sutapti: turintis biografiją pats sau leidžia ją turėti (galima teigti ir atvirkščiai: suteikiantis sau teisę turėti biografiją, ją ir turi) ir pats ją aprašo. Tipologinio santykio tarp funkcijų ir socialinių vaidmenų, kurių dėka šios funkcijos realizuojasi, paradigmos tinklelio sudarymas gali duoti naudingą kultūrų tipologijos klasifikaciją.

1986

Iš rusų kalbos vertė VIRGINIJA CIBARAUSKĖ

Versta iš: Ю. М. Лотман, *ИЗБРАННЫЕ СТАТЬИ* (t. I),
Таллинн: Александра, 1992, p. 365–376.

- i Orig. Феодосий Печерский. Į lietuvių kalbą antroponimas verstas kaip Teodosijus Pečio-rietis (žr. Cezary Wodziński, *Šv. Idiotas. Apofatinės antropologijos projektas*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Aidai, 2007), tačiau toks vertimas etimologiškai klaidina – vieno iš Kijevo Olų vienuolyno įkūrėjų vardas kildinamas iš žodžio „tuola“ (sen. sl. пещера) (пещера)). Už konsultaciją vertėja dėkoja Julijai Samodurovai.
- ii Citatą iš senosios slavų kalbos vertė Julija Samodurova.
- iii Bažnytinė slavų kalba rašytinėje kultūroje buvo vadinama tiesiog slavų kalba [Julijos Samodurovos vertimas ir komentaras – VC].
- iv A. Puškinas, *Eugenijus Oneginas*, iš rusų kalbos vertė Antanas Venclova, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947, p. 231.